

TIẾP NHẬN M.M. BAKHTIN Ở VIỆT NAM NHÌN TỪ VẤN ĐỀ TÁC QUYỀN

Phan Trọng Hoàng Linh

Khoa Ngữ văn, Trường Đại học Khoa học, Đại học Huế

Email: phantronghoanglinh@gmail.com

Ngày nhận bài: 4/7/2019; ngày hoàn thành bản biên: 8/7/2019; ngày duyệt đăng: 02/10/2019

TÓM TẮT

M.M. Bakhtin là lý thuyết gia có ảnh hưởng lớn đối với hoạt động nghiên cứu văn học ở Việt Nam trong bốn thập niên vừa qua. Vấn đề lớn nhất thu hút được nhiều sự quan tâm của giới nghiên cứu thời gian gần đây là những tranh cãi về tác quyền. Mục tiêu của bài báo là tổng thuật toàn bộ các quan điểm ở Việt Nam trong khoảng thời gian 2014 – 2016 về vấn đề tác quyền của Bakhtin đối với một số công trình thuộc diện nghi vấn. Từ đó, chúng tôi cũng thể hiện lập trường của mình về vấn đề này.

Từ khóa: Bakhtin, Voloshinov, Medvedev, vấn đề tác quyền, thi pháp học

1. MỞ ĐẦU

M.M. Bakhtin (1895 - 1975) là nhà triết học, mỹ học và ngữ văn học vĩ đại của thế kỷ XX. Việc tiếp nhận lý thuyết văn học của ông có ảnh hưởng quan trọng trong sự định hình diện mạo đời sống nghiên cứu văn học ở Việt Nam gần bốn thập niên vừa qua. Trong quá trình tiếp nhận, quan điểm đánh giá và phát triển Bakhtin của giới nghiên cứu nước ta không hoàn toàn thống nhất, một chiều mà luôn trong trạng thái tranh luận, đối thoại đa chiều, thậm chí có khi mâu thuẫn gay gắt. Thu hút được nhiều sự quan tâm, tranh luận nhất trong thời gian gần đây là vấn đề tác quyền của Bakhtin đối với một số công trình thuộc diện nghi vấn, mà ở thời điểm xuất bản lần đầu, vốn đứng tên V.N. Voloshinov (1895 - 1936) và P.N. Medvedev (1892 - 1938). Đây cũng là vấn đề trọng yếu cần được giải quyết trước khi tiến hành bất cứ thao tác tổng kết, đánh giá nào đối với vai trò của Bakhtin và “nhóm Bakhtin” trong sự phát triển lý thuyết văn học nước ta từ thời điểm Đổi mới đến nay. Trong bài báo này, trên cơ sở trình bày một cái nhìn toàn cảnh về cuộc tranh luận tác quyền của Bakhtin ở Việt Nam từ năm 2014 đến năm 2016, sẽ góp thêm một lập trường về vấn đề tác quyền từ hướng nghiên cứu mà chúng tôi đang theo đuổi: thi pháp học. Với điều kiện tư liệu hiện có của khoa

Tiếp nhận M.M. Bakhtin ở Việt Nam nhìn từ vấn đề tác quyền

“Bakhtin học” trên toàn thế giới, đây chắc chắn chưa thể là kết luận cuối cùng, nhưng là cần thiết để càng cho thấy sự tiếp nhận Bakhtin ở nước ta là dân chủ và đa dạng.

2. NỘI DUNG

Ở Việt Nam trong vài năm gần đây, cuộc tranh luận về tác quyền, cùng các vấn đề liên quan đến tiểu sử, tư cách khoa học và vai trò của Bakhtin đối với nguyên lý đối thoại, diễn ra khá sôi nổi trên các tạp chí nghiên cứu văn hóa, văn học và nghệ thuật, cả ở các tạp chí giấy lẫn các trang mạng. Ngô Tự Lập là người châm ngòi với bài giới thiệu cuốn sách *Lột mặt nạ Bakhtin - câu chuyện về một kẻ lừa dối, một chuyện bịp bợm và một con mê sảng tập thể* của J-P. Bronckart và C. Bota.

Voloshinov và Medvedev vốn là những người bạn cùng sinh hoạt với Bakhtin trong một nhóm học thuật từ buổi đầu, do đó, danh tiếng của họ xuất hiện gần như cùng thời. Cùng với Bakhtin, họ đã công bố nhiều công trình có giá trị bàn về các vấn đề liên quan đến ngôn ngữ học, tâm lý học và nghiên cứu văn học mà hạt nhân trung tâm là ý tưởng về bản chất đối thoại của ngôn ngữ và tư duy, trong đó, nổi bật nhất là *Chủ nghĩa Freud* (1927), *Chủ nghĩa Marx và triết học ngôn ngữ* (1929) của Voloshinov và *Phương pháp hình thức trong nghiên cứu văn học* (1928) của Medvedev. Nhưng vì những nguyên nhân khách quan (biến động lịch sử - chính trị dẫn đến tình trạng lưu đày, tù tội của thành viên trong nhóm; Voloshinov và Medvedev đều mất sớm;...), Bakhtin là người duy nhất bước đi lâu dài và phát triển tương đối trọn vẹn ý tưởng ban đầu ấy trong lĩnh vực mà ông chuyên chú là nghiên cứu văn học.

Vào đầu những năm 80, V.V. Ivanov, một người ngưỡng mộ Bakhtin, bỗng tuyên bố Bakhtin là tác giả của cả ba cuốn sách nói trên, chính Voloshinov và Medvedev đã thỉnh cầu Bakhtin cho họ đứng tên các tác phẩm của ông. Cũng từ nhận định của Ivanov, nhiều người mặc nhiên xem ba công trình kể trên thuộc về Bakhtin, thậm chí đòi bổ sung chúng vào các tuyển tập Bakhtin. Voloshinov và Medvedev trở thành những chiếc mặt nạ của một người yêu thích không khí hội giả trang. Ở thái cực khác, không ít nhà nghiên cứu phủ định quan điểm “tất cả đều thuộc về Bakhtin”. Trên đỉnh điểm của sự bất đồng, một số người còn đòi “lột mặt nạ”, phi báng ông là kẻ dối trá, lừa bịp, như trường hợp Bronckart và Bota trong cuốn *Lột mặt nạ Bakhtin - câu chuyện về một kẻ lừa dối, một chuyện bịp bợm và một con mê sảng tập thể* [5, tr. 61-70]. Hai tác giả Thụy Sĩ quy kết Bakhtin nhiều tội danh như: gian dối về tiểu sử; nói dối để chiếm đoạt tác phẩm của Voloshinov và Medvedev; ngụy tạo thời điểm ra đời của các văn bản được coi là “tái phát hiện” (để che giấu việc mình ăn cắp ý tưởng của hai người bạn); đạo văn;... Từ đó, không phải Voloshinov và Medvedev chịu ảnh hưởng của Bakhtin, mà ngược lại. Hai tác giả trên còn đi xa đến giả thuyết, Voloshinov và Medvedev là đồng tác giả cuốn *Những vấn đề sáng tác*

của Dostoievski (xuất bản lần đầu năm 1929; tái bản có bổ sung vào năm 1963, đổi tên thành *Những vấn đề thi pháp Dostoievski*).

Công trình của Bronckart và Bota nhận được sự quan tâm trên những mức độ khác nhau của một số nhà nghiên cứu. Trong bài “Bakhtin tên tuổi ấy thuộc về ai”, J. Laurent tuy thừa nhận ý nghĩa của cuốn sách ở việc trả lại vai trò xứng đáng cho Voloshinov và Medvedev, nhưng đồng thời lưu ý hạn chế của nó ở xu hướng đẩy vấn đề đến một cực đoan khác [4]. Nhà Marxist người Pháp L. Sève lại muốn mượn vụ Bakhtin làm nguyên cớ, xâu chuỗi với vụ Vygotski, để tranh thủ cổ xúy cho hướng triết học mà mình theo đuổi, trong bài “Từ vụ Bakhtin đến trường hợp Vygotski, Marx và nhà tư tưởng về cá tính con người” [7]. Còn J.G. Lapacherie với bài “Mikhail Bakhtin bị lột mặt nạ” thì gần như ủng hộ tuyệt đối luận điệu của hai học giả Thụy Sĩ [3].

Cũng không lâu sau khi cuốn sách của Bronckart và Botara mắt, từ chính quê hương của Bakhtin, học giả người Nga S. Zenkin công bố bài “Những kẻ lột mặt nạ thiếu hiểu biết” để chỉ trích những cơ sở mà xuất phát từ đó các tác giả triển khai những luận điểm về vấn đề tác quyền [9]. Cụ thể, ông phê phán hai tác giả Thụy Sĩ: a/ Không thạo tiếng Nga, chỉ làm việc với bản dịch, do đó, không tiếp cận được những tư liệu quan trọng nhất trong bộ *Toàn tập Bakhtin*, một công trình đồ sộ và rất cơ bản ở Nga về Bakhtin; b/ Không phát hiện được thêm tư liệu nào mới, suy luận và diễn giải cực đoan, một chiều; c/ Hoàn toàn bỏ qua bối cảnh lịch sử và thể chế của thời đại mà Bakhtin và những người xung quanh ông sống, nói và viết;... Từ đó, Zenkin đi đến một số khẳng định: a/ Vấn đề được Bronckart và Bota đặt ra là không mới; b/ Không đủ tư liệu để khép lại vấn đề tác quyền đối với ba cuốn sách đứng tên Voloshinov và Medvedev; c/ Có bằng chứng về hồ sơ xuất bản với các mốc thời gian thuyết phục phủ nhận giả thuyết: chuyên luận về Dostoievski được Voloshinov chỉnh sửa và hoàn thành trong thời gian Bakhtin bị bắt, chờ xét xử để lưu đày;... Cuối bài viết, ông kết luận: “Vấn đề về “các văn bản tranh cãi” tuyệt đối không được khép lại, và có thể sẽ không bao giờ khép lại cả, cho đến khi phát hiện được tư liệu mới có ý nghĩa quyết định” [9]. Nguyên lý đối thoại nên được xem là kết quả chung trong sự trao đổi tư tưởng mật thiết giữa ba người bạn.

Ở Việt Nam, đầu năm 2014, nhà nghiên cứu Ngô Tự Lập công bố bài “Đọc sách *Lột mặt nạ Bakhtin - câu chuyện về một kẻ lừa dối, một chuyện bịp bợm và một con mê sảng tập thể* của Jean - Paul Bronckart và Cristian Bota”, đăng trên *Tạp chí Khoa học Đại học Quốc gia Hà Nội: Khoa học Xã hội và Nhân văn*, số 01/2014. Nhưng nó chỉ thực sự gây nên cú hích khi được đăng lại trên website *Phê bình văn học* (phebinhvanhoc.com.vn) ngày 16/6/2014. Nhằm tăng sức thuyết phục và tranh thủ đề cập đến vấn đề tác quyền, cùng thời gian này, ông công bố bài “Voloshinov và những luận điểm cơ bản trong kiệt tác *Chủ nghĩa Marx và triết học ngôn ngữ*” đồng thời trên *Tạp chí Ngôn ngữ* số 6/2014 và trang *Phê bình văn học* ngày 30/6/2014. Thật ra, mầm mống của cuộc tranh luận đã được

Tiếp nhận M.M. Bakhtin ở Việt Nam nhìn từ vấn đề tác quyền

khơi mào từ một năm trước đó, khi Ngô Tự Lập trích đăng bản dịch tiểu luận “Chủ đề và ý nghĩa trong ngôn ngữ”, là chương 4, phần II trong cuốn *Chủ nghĩa Marx và triết học ngôn ngữ* của Voloshinov, đăng trên trang *Phê bình văn học* ngày 13/4/2013. Trong lời giới thiệu, dịch giả nhấn mạnh: “các tác phẩm của Voloshinov (và cuốn *Phương pháp hình thức trong nghiên cứu văn học* của Medvedev) lại bị gán một cách bất công và vô căn cứ cho một người bạn của ông là Mikhail Mikhailovich Bakhtin. Mãi đến gần đây, những nghiên cứu hồ sơ, văn bản và phong cách học mới cung cấp các bằng chứng thuyết phục cho phép khẳng định dứt khoát bản quyền trọn vẹn của Voloshinov đối với những kiệt tác của ông” [8]. Chuỗi bài viết và bài dịch thuật sau đó của Ngô Tự Lập về cơ bản thể hiện mong muốn làm sáng tỏ luận điểm này.

Ngày 20/6/2014, trên trang website cá nhân của nhà nghiên cứu Trần Đình Sử (www.trandinh-su.wordpress.com) xuất hiện bài viết “Mấy suy nghĩ về việc nghiên cứu M.M. Bakhtin” (đề chung tên tác giả với Lã Nguyên), tiếp tục bổ sung và chú thích vào các ngày 22 và 24/6/2014, phản đối quan điểm của Ngô Tự Lập, cũng là quan điểm của Bronckart và Bota. Tiếp đó, trên trang *Phê bình văn học*, Trần Nho Thìn đăng bài “Về một quả bom sai lệch” ngày 26/6/2014, để tóm lược bài “Những kẻ lật mặt nạ thiếu hiểu biết” của S. Zenkin phê phán cuốn sách trên, và ngay ngày hôm sau (27/6/2014) là bản dịch toàn văn của Trần Đình Sử và Lã Nguyên.

Đáp lại, Ngô Tự Lập công bố một loạt bài để bảo vệ và mở rộng quan điểm:

- “Những lập luận buồn cười của ông Zenkin, người mê sảng” trên trang *Phê bình văn học* ngày 19/7/2014.

- “Bakhtin, Voloshinov và Medvedev: vấn đề tác quyền và những lý do lịch sử của một huyền thoại” trên *Tạp chí Lý luận phê bình văn học, nghệ thuật*, số 33, tháng 5/2015, đăng lại trên trang *Phê bình văn học* ngày 16/5/2015.

- “Ai là ai trong huyền thoại về “Nhóm Bakhtin” qua khảo sát của các học giả người Nga” trên *Tạp chí Lý luận phê bình văn học, nghệ thuật*, số 37, 9/2015, đăng lại trên trang *Phê bình văn học* ngày 24/9/2015.

- “Những con bọ của giới truyền thông: Từ thảm họa Y2K đến vụ Bakhtin” trên website của báo *An ninh thế giới* (www.antgct.cand.com.vn) ngày 29/9/2015.

- “Từ chủ nghĩa Marx đến chủ nghĩa hậu hiện đại: Một số vấn đề học thuật hậu huyền thoại Bakhtin” trên *Tạp chí Khoa học Đại học Quốc gia Hà Nội: Nghiên cứu nước ngoài*, số 01/2016.

Đặc biệt, để chứng minh địa vị khoa học của Voloshinov, “nạn nhân” trong vụ “lừa đảo” do Bakhtin gây ra, Ngô Tự Lập đã công bố bản dịch trọn vẹn cuốn *Chủ nghĩa Marx và triết học ngôn ngữ* (Nxb. Đại học Quốc gia Hà Nội, 2015). Cùng lập trường với Ngô Tự Lập, có ba bài viết của các học giả nước ngoài cũng được dịch và đăng tải:

- “Bakhtin tên tuổi ấy thuộc về ai?” của L. Jenny, Nguyễn Duy Bình dịch, đăng trên *Phê bình văn học* ngày 12/11/2015.

- “Từ vụ Bakhtin đến trường hợp Vugotski, Marx và nhà tư tưởng về cá tính con người” của L. Sève, Ngô Tự Lập dịch, đăng trên *Phê bình văn học* ngày 15/12/2015

- “Mikhail Bakhtin bị lột mặt nạ” của J-G. Lapacherie, Trần Việt Hưng dịch, đăng trên *Phê bình văn học* ngày 17/02/2016.

Từ giữa năm 2014 đến hết năm 2015 là khoảng thời gian chỉ có một mình Ngô Tự Lập “cất tiếng nói”. Phải đến đầu năm 2016 mới xuất hiện ý kiến phản biện của Thụy Khuê trong bài “Phê bình văn học thế kỷ XX: Ý thức phê bình” đăng trên website *Văn Việt* (<http://vanviet.info>) ngày 06/4/2016. Nhân đề cập đến những “nạn dịch” trong đời sống phê bình Việt Nam, bà đã nhắc đến sự kiện đả phá Bakhtin mà “Ngô Tự Lập làm rùm beng trên các mạng” như một biểu hiện cho mặt trái của kinh tế thị trường. Cuốn sách của Bronckart và Bota, theo Thụy Khuê, ngay từ nhan đề đã thể hiện tính chất quá tải và thái độ học thuật thiếu đứng đắn: “Những chữ đao to búa lớn như thế, thích hợp với môi trường anh chị mà các học giả không quen dùng. Bởi vì, bất cứ việc nghiên cứu nào cũng phải lấy sự cần trọng của mình và sự tôn trọng người mình phê phán làm đầu, người nghiên cứu đích thực không kết án hồ đồ, cũng không mạ lỵ, trước khi chứng minh” [2].

Ngày 05/9/2016, nhấn mạnh vào tư cách “nhà báo” của Thụy Khuê, Ngô Tự Lập đăng bài “Trả lời nhà báo Thụy Khuê” trên trang *Phê bình văn học*, sau chỉnh sửa và đổi tên thành “Về tinh thần khoa học và thái độ phê bình” đăng trên trang điện tử của báo *An ninh thế giới* ngày 15/11/2016. Ngoài sự bảo lưu mọi quan điểm đã được trình bày trong các bài trước, ông còn khẳng định Thụy Khuê hầu như chưa đọc Bakhtin cũng như Voloshinov và Medvedev, do đó không có quyền phát ngôn về những vấn đề có liên quan: “Trong nghiên cứu, chân lý phải đặt lên cao nhất. Chúng ta phải sẵn sàng chấp nhận mọi sự phê bình nếu có chứng cứ thuyết phục. Nhưng mặt khác, trước khi phê bình, chúng ta cần phải đọc” [6]. Không tiếp tục tranh luận với Ngô Tự Lập, song Thụy Khuê đã bổ sung một số nội dung liên quan đến vấn đề tác quyền và cuốn sách *Lột mặt nạ Bakhtin - câu chuyện về một kẻ lừa dối, một chuyện bịp bợm và một con mèo sáng tác* thể vào chương bàn về “Bakhtin và xã hội học văn chương” vốn được hoàn thành từ trước đó trên website cá nhân (<http://thuykhue.free.fr>). Chương này về sau được gộp in vào cuốn *Phê bình văn học thế kỷ XX* (Nxb. Hội Nhà văn và Nhã Nam ấn hành năm 2018). Trong đó, Thụy Khuê dẫn ý kiến của S. Zenkin, M. Aucouturier và R. Jacobson để lý giải nguyên nhân Bakhtin phải đội tên hai người bạn trên bìa những công trình gây tranh cãi tác quyền.

Không đi sâu vào những đôi co trực diện, từ năm 2016 đến nay, nhà nghiên cứu Lã Nguyên lần lượt đăng tải trên trang cá nhân (www.languyensp.wordpress.com) các bài: “M.M. Bakhtin và học thuyết thể loại văn học” (20/02/2016), “Tự sự học theo

Tiếp nhận M.M. Bakhtin ở Việt Nam nhìn từ vấn đề tác quyền

hướng tâm tu từ học của M.M. Bakhtin” (24/12/2016), “Bakhtin và những vấn đề “thể loại học” trong thi pháp học thế kỷ XX” (dịch của tác giả N.D. Tamarchenko, 24/01/2019), “Sự tiếp nhận di sản triết học và mỹ học của M.M. Bakhtin ở Việt Nam” (15/4/2019). Bên cạnh đó, trang cá nhân của Trần Đình Sử và Lê Nguyên còn đăng tải nhiều bài viết có tính chất từ điển thuật ngữ văn học về các khái niệm mà Bakhtin góp phần quan trọng trong giới thuyết và thực hành: “Carnaval hóa văn học” của S.-Pnhezka, “Không - thời gian”, “Ký ức thể loại”, “Trường ca”, “Nghịch dị” của T.D. Tamarchenko, và “Các giới hạn của nghịch dị” của D. Nicolaev,... Theo chúng tôi, đây cũng là cách mà hai học giả thể hiện quan điểm về vị trí học thuật của Bakhtin.

Toàn bộ cuộc tranh luận này được theo dõi và cập nhật liên tục trên nhiều trang mạng liên quan đến nghiên cứu văn hóa, văn học và nghệ thuật như www.viet-studies.info, www.tapchisonghuong.com.vn, www.vanhoanghean.com.vn, www.khoavanhoc-ngonngu.edu.vn, www.hcmup.edu.vn,...

Cuộc tranh luận về những vấn đề được cuốn sách của Bronckart và Bota đặt ra, như vậy, kéo dài trong ba năm (2014 - 2016). Phía khơi mào chủ yếu do Ngô Tự Lập lên tiếng (riêng ông đăng hơn mười bài về chủ đề này) muốn tạo nên ảnh hưởng đối với giới nghiên cứu văn học ở Việt Nam với ba mục tiêu:

Một là, xác quyết tác quyền các công trình Chủ nghĩa Freud và Chủ nghĩa Marx và triết học ngôn ngữ cho Voloshinov, Phương pháp hình thức trong nghiên cứu văn học cho Medvedev.

Hai là, khẳng định nguyên lý đối thoại là kết quả nghiên cứu của Voloshinov và Medvedev, mà chủ yếu là Voloshinov. Bakhtin chỉ là người ứng dụng để nghiên cứu một tác giả. Ngô Tự Lập đề xuất gọi là “nhóm Voloshinov” thay vì “nhóm Bakhtin”.

Ba là, phủ nhận tài năng và nhân cách khoa học của Bakhtin. Bakhtin chỉ là kẻ kế thừa, lại tráo trở ăn cắp ý tưởng và cưỡng đoạt tác phẩm của người khác. Chuyên luận về Dostoievski được Voloshinov và Medvedev góp phần viết giúp, còn chuyên luận về Rabelais là sản phẩm đạo văn.

Với những mục tiêu ấy, có thể nhận xét như nhà nghiên cứu Lê Huy Bắc là Ngô Tự Lập đã đẩy vấn đề Bakhtin “sang một dạng cực đoan khác” [1, tr. 278]. Có lẽ vì lý do này, trên thực tế của nhiều công trình đáng chú ý được xuất bản từ năm 2015 đến nay mà nội dung ít nhiều có đề cập đến nguyên lý đối thoại, chúng tôi nhận thấy cả ba mục tiêu trên đều không đạt thành trọn vẹn. Các công trình như *Tác giả hàm ẩn trong tu từ học tiểu thuyết* (2015) của Cao Kim Lan, *Văn học ký như một loại hình diễn ngôn* (2016) của Nguyễn Thị Ngọc Minh, *Tiểu thuyết Việt Nam đương đại - nhìn từ góc độ diễn ngôn* (2016) của Nguyễn Thị Hải Phương và *Phê bình văn học thế kỷ XX* (2018) của Thụy Khuê,... đều chỉ gọi tên một mình Bakhtin. Một số công trình tỏ ra thận trọng hơn, dùng cách gọi “nhóm Bakhtin” hoặc cách gọi Tz. Todorov từng đề xuất: “Voloshinov/

Bakhtin” và “Medvedev/ Bakhtin”, như *Tiểu thuyết Việt Nam đầu thế kỷ XXI - lạ hóa một cuộc chơi* (2017) của Thái Phan Vàng Anh, *Giáo trình lý thuyết liên văn bản* (2019) của Nguyễn Văn Thuấn, *Ký hiệu và liên ký hiệu* (2019) của Lê Huy Bắc,... Điều thú vị là trong số này có cả tiểu luận của nhà nghiên cứu La Khắc Hòa (tức Lã Nguyên) in trong cuốn sách mà ông đồng chủ biên: *Tiếp nhận tư tưởng văn nghệ nước ngoài - kinh nghiệm Việt Nam thời hiện đại* (2015). Theo chúng tôi, cuộc tranh luận về tác quyền đạt được hai hiệu quả khá rõ:

Thứ nhất, buộc giới nghiên cứu văn học ở Việt Nam phải ý thức nhiều hơn về vai trò của Voloshinov và Medvedev đối với nguyên lý đối thoại. Tất nhiên, mức độ của vai trò ấy đến đâu, có tương đương với đánh giá của Ngô Tự Lập hay không lại là chuyện khác.

Thứ hai, buộc giới nghiên cứu nước ta cần trọng hơn trong xác định tác giả của các công trình thuộc diện nghi vấn tác quyền.

Đến đây, chúng tôi thấy cần thể hiện quan điểm cá nhân. Quả thật, cả Ivanov lẫn Bronckart và Bota đều là đại diện đỉnh cao cho hai khuynh hướng tiếp nhận Bakhtin đây tiêu cực: tôn sùng cực đoan và phủ định cực đoan. Thực ra, chưa bao giờ Bakhtin chính thức thừa nhận bằng văn bản và đòi lại bản quyền của ba cuốn sách trên. Mọi sự là do lòng nhiệt thành, năng nổ quá mức cần thiết của Ivanov. Các bằng chứng ông đưa ra đều là những câu chuyện, lời nói được nghe qua miệng người này hay người khác nên không hẳn đủ sức thuyết phục. Nếu có điều kiện tiếp xúc với các tác phẩm trên và so sánh chúng với hai cuốn rõ ràng đã thuộc về Bakhtin: *Những vấn đề thi pháp Dostoievski* và *Sáng tác của François Rabelais và nền văn hóa dân gian Trung cổ và Phục hưng*, ta dễ dàng nhận thấy sự khác nhau ngay từ mặt hình thức giữa các văn bản, đúng như Todorov nhận định ở đầu cuốn *Mikhail Bakhtin - nguyên lý đối thoại*. Bản thân Voloshinov và Medvedev, trước khi xuất bản ba cuốn sách ấy, cũng đã có một quá trình nghiên cứu lâu dài đối với các vấn đề liên quan. Sở dĩ ý kiến của Ivanov có vẻ hợp lý là bởi sự thống nhất rất lớn về mặt tư tưởng giữa các tác phẩm. Sự thống nhất này không có gì lạ khi họ là những người bạn thân trong cùng một nhóm học thuật, hằng ngày vẫn cùng nhau trao đổi, đối thoại, vẫn cùng nhau diễn thuyết trong các sự kiện văn học, nghệ thuật.

Chúng tôi nghiêng về giả thuyết, ba nhà nghiên cứu có chung một hạt nhân tư tưởng được hình thành trong hoạt động đối thoại giữa các cá nhân, mỗi người lại hướng nó theo một lĩnh vực mà mình quan tâm. Sau khi Voloshinov và Medvedev mất, chỉ còn lại một mình Bakhtin tiếp tục phát triển, ứng dụng hạt nhân lý thuyết ban đầu. Thứ hạt nhân chúng tôi đang đề cập ở đây chính là nguyên lý đối thoại, cũng là nguyên nhân cho những cuộc đụng độ về vấn đề tác quyền. *Như vậy, tác phẩm đứng tên ai thì vẫn thuộc về người ấy, nhưng trong quá trình nghiên cứu, chúng ta không thể phủ nhận mối quan hệ mật thiết, thống nhất về tư tưởng đối thoại trong các công trình của họ.* Một thái độ thận trọng như vậy có lẽ sẽ không dẫn đến những “lời nói cuối cùng” nặng mùi bút chiến. Tất nhiên, đó cũng là

Tiếp nhận M.M. Bakhtin ở Việt Nam nhìn từ vấn đề tác quyền

một giả thuyết, nói như Trần Đình Sử và Lã Nguyên trong bài “Mấy suy nghĩ về việc nghiên cứu Bakhtin”, tất cả chỉ có thể dừng lại ở giả thuyết. Nhưng ít nhất, trong bối cảnh thiếu thốn về mặt tư liệu hiện nay, đó là giả thuyết hợp lý nhất. Rõ ràng, cuốn sách về Dostoievski ra đời khi Voloshinov và Medvedev còn sống, do chính Bakhtin viết. Hai người bạn không thể không biết tới chương bàn về lời văn của Dostoievski, đi kèm đoạn giới thuyết dài về bản chất đối thoại của tư duy và ngôn ngữ. Cuốn sách *Phương pháp hình thức trong nghiên cứu văn học* của Medvedev và tiểu luận “Vấn đề nội dung, chất liệu và hình thức trong sáng tạo nghệ thuật ngôn từ” của Bakhtin đều được ra mắt trong những năm 1920. Nếu tiểu luận của Bakhtin, như cáo buộc của Bronckart và Bota, thật sự được viết và công bố sau chuyên luận của Medvedev đi nữa, thì cũng không thể viện dẫn lý do gì để nói Medvedev không đọc được nội dung của tiểu luận ấy. Trong phạm vi quan hệ giữa ba người trong nhóm, thật vô lý nếu chúng ta tố cáo Bakhtin đạo văn, trong khi những người trong cuộc không có bất kỳ động thái nào. Khả năng thuyết phục nhất là cả ba người bạn đều ý thức về thành tựu học thuật của họ thời điểm ấy như là kết quả chung của nhóm. Hơn nữa, có hai điều quan trọng cần lưu ý: Thứ nhất, nguyên lý đối thoại không phải thứ duy nhất làm nên sự nghiệp của Bakhtin, mà còn những di sản quan trọng là nguyên lý carnival và lý thuyết thể loại văn học; Thứ hai, ảnh hưởng của nguyên lý đối thoại vào Việt Nam hơn ba thập niên vừa qua chủ yếu là từ các công trình của Bakhtin không nằm trong nghi vấn; nó ảnh hưởng với tư cách một nguyên lý thi pháp học nhiều hơn là một nguyên lý về triết học ngôn ngữ hay tâm lý học. Tôi tin trước khi dịch giả Ngô Tự Lập công bố bản dịch *Chủ nghĩa Marx và triết học ngôn ngữ*, phần lớn các nhà ngôn ngữ học ở Việt Nam không biết nhiều về Voloshinov. Ngô Tự Lập có thể có lý khi gọi là “nhóm Voloshinov”, vì như bản thân ông từng chia sẻ, ông cực kỳ quan tâm đến các vấn đề ngôn ngữ, mà xét từ góc độ này, quả thực *Chủ nghĩa Marx và triết học ngôn ngữ* có ý nghĩa then chốt. Trong công trình *Văn chương như là quá trình dụng điển*, thành tựu lý thuyết của Ngô Tự Lập khi vận dụng Voloshinov cũng chủ yếu trong cấp độ nguyên lý lý luận văn học. Nhưng ở đây, chúng tôi lại tiếp cận di sản của “nhóm Bakhtin” từ góc độ thi pháp học, lĩnh vực mà Bakhtin là người có quá trình nghiên cứu xuyên suốt, lâu dài với nhiều kết quả không thể phủ nhận, không chỉ trên lý thuyết mà còn trong ứng dụng. Ở góc độ này, Voloshinov vẫn quan trọng, nhưng là ở lý thuyết nền, còn phát triển cái nền ấy vào thi pháp học, Bakhtin có vai trò lớn nhất. [Đã bỏ đoạn liên hệ Fried và Jung]

Từ đây, chúng tôi thống nhất không gộp chung các công trình đứng tên Voloshinov và Medvedev vào hệ thống di sản của Bakhtin, nhưng không phủ nhận mối liên hệ tư tưởng mật thiết giữa ba học giả này trước các vấn đề liên quan đến nguyên lý đối thoại. Cách ứng xử này cũng phù hợp với quan điểm của các chuyên gia hàng đầu về Bakhtin ở Nga hiện nay. Chúng ta đều biết, Viện Văn học thế giới A.M. Gorky (IMLI) khi hoàn tất việc biên soạn bộ 7 tập *Toàn tập Bakhtin* (Nxb. Azbuka, 2000) đã không đưa vào đó các công trình có nghi vấn.

3. KẾT LUẬN

M.M. Bakhtin là một trong những lý thuyết gia có ảnh hưởng quan trọng nhất đối với sự phát triển lý thuyết văn học ở Việt Nam trong những thập niên vừa qua. Tuy nhiên, trong thời gian gần đây, quan điểm tiếp nhận ông trong giới nghiên cứu nước ta xuất hiện một số mâu thuẫn khá gay gắt liên quan đến vấn đề tác quyền, từ đó là vấn đề định vị vai trò của Bakhtin đối với đời sống lý thuyết Việt Nam và thế giới. Những ý kiến tranh luận vẫn chưa thể dẫn đến một sự thống nhất chung giữa các quan điểm trái chiều. Điều này trước hết xuất phát từ thực trạng thiếu thốn tư liệu liên quan đến tiểu sử và quá trình viết, công bố tác phẩm của Bakhtin. Do đó, mọi quan điểm đều chỉ có được xây dựng trên những giả thuyết. Theo lập trường của chúng tôi, giả thuyết hợp lý nhất là: *Thứ nhất*, tác phẩm được đứng tên ai trong số Bakhtin, Voloshinov và Medvedev ở lần xuất bản đầu tiên thì thuộc về người ấy, nhưng nguyên lý đối thoại là thành tựu học thuật chung của cả nhóm. Trong quá trình nghiên cứu, không thể tách rời mối liên hệ mật thiết về tư tưởng đối thoại giữa các công trình của ba người bạn. *Thứ hai*, ảnh hưởng của nguyên lý đối thoại ở Việt Nam trong ba thập niên đầu tiên, kể từ những năm 1980 đến nay, chủ yếu là qua các công trình đứng tên Bakhtin, và nó ảnh hưởng với tư cách một nguyên lý thi pháp học, hơn là một nguyên lý ngôn ngữ học hay tâm lý học. Như vậy, chúng ta vẫn có cơ sở để xác định vai trò của Bakhtin đối với tiến trình thi pháp học ở Việt Nam đặt trong tương quan với vai trò của cả “nhóm Bakhtin”.

TÀI LIỆU THAM KHẢO

- [1]. Lê Huy Bắc (2019). *Ký hiệu và liên ký hiệu*, Nxb Tổng hợp thành phố Hồ Chí Minh, Tp. Hồ Chí Minh.
- [2]. Thụy Khuê (2016). “Phê bình văn học thế kỷ XX: Ý thức phê bình”, Truy xuất từ <http://vanviet.info/ngghien-cuu-phe-binh/ph-bnh-van-hoc-the-ky-xx-ky-1/>.
- [3]. J-G. Lapacherie (2016). “Mikhail Bakhtin bị lột mặt nạ”, Trần Việt Hưng dịch, Truy xuất từ <https://phebinhvanhoc.com.vn/mikhail-bakhtin-bi-lot-mat-na/>.
- [4]. J. Laurent (2015). “Bakhtin tên tuổi ấy thuộc về ai?”, Nguyễn Duy Bình dịch, Truy xuất từ <https://phebinhvanhoc.com.vn/bakhtin-ten-tuoi-ay-thuoc-ve-ai/>.
- [5]. Ngô Tự Lập (2014). “Độc sách *Lột mặt nạ Bakhtin - câu chuyện về một kẻ lừa dối, một chuyện bịp bợm và một con mê sảng tập thể*”, *Tạp chí Khoa học Đại học Quốc gia Hà Nội: Khoa học Xã hội và Nhân văn*, số 1, tr. 61-70.
- [6]. Ngô Tự Lập (2016). “Về tinh thần khoa học và thái độ phê bình”, Truy xuất từ <http://antgct.cand.com.vn/So-tay/Ve-tinh-than-khoa-hoc-va-thai-do-phe-binh-416888/>.
- [7]. L. Sève (2015). “Từ vụ Bakhtin đến trường hợp Vugostki. Marx, nhà tư tưởng về cá tính con người”, Ngô Tự Lập dịch, Truy xuất từ <https://phebinhvanhoc.com.vn/tu-vu-bakhtin-den-truong-hop-vugostki-marx-nha-tu-tuong-ve-ca-tinh-con-nguoi/>.

Tiếp nhận M.M. Bakhtin ở Việt Nam nhìn từ vấn đề tác quyền

- [8]. V.N. Voloshinov (2013), “Chủ đề và ý nghĩa trong ngôn ngữ” (Ngô Tự Lập dịch), truy xuất từ <https://phebinhvanhoc.com.vn/chu-de-va-y-nghia-trong-ngon-ngu/>.
- [9]. S. Zenkin (2014). “Những kẻ lột mặt nạ thiếu hiểu biết”, Trần Đình Sử dịch, Truy xuất từ <https://trandinhstu.wordpress.com/2014/06/29/nhung-ke-lot-mat-na-thieu-hieu-biet/>.

A RECEPTION OF M.M. BAKHTIN’S WORK IN VIETNAM FROM AUTHOR’S RIGHTS ISSUE

Phan Trong Hoang Linh

Faculty of Literature and Linguistics, University of Sciences, Hue University

Email: phantronghoanglinh@gmail.com

ABSTRACT

M.M. Bakhtin was a theorist whose works have had the important influence on the literary research in Vietnam for the past four decades. The biggest problem that has attracted a lot of attention from researchers is the debate about author’s copyright. The purpose of this article is to overview all of the comments on the issue of author’s rights of Bakhtin with a number of questionable projects in Vietnam during the period from 2014 to 2016. Since then, we have also expressed our points of view on this issue.

Keywords: Bakhtin, Voloshinov, Medvedev, author’s right problem, poetics

Phan Trọng Hoàng Linh sinh năm 1989 tại thành phố Huế. Ông tốt nghiệp Cử nhân và Thạc sĩ tại trường Đại học Khoa học, Đại học Huế vào các năm 2011 và 2014; theo học nghiên cứu sinh chuyên ngành Lý luận văn học, khoa Văn học và ngôn ngữ trường Đại học Khoa học Xã hội và Nhân văn, ĐHQG Tp Hồ Chí Minh từ năm 2015. Hiện ông đang là giảng viên khoa Ngữ văn, trường Đại học Khoa học, Đại học Huế.

Lĩnh vực nghiên cứu: Lý luận văn học, Thi pháp học, Mỹ học...